

РОЗДІЛ III

Географія туризму та рекреації

УДК 371.3

DOI <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2023.1.08>

Олександр Бейдик

доктор географічних наук, професор,

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

aabeydik@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5862-4604>

ОПОРНІ КАРКАСИ ТА СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ЯК ВАЖІЛЬ ПІЗНАННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКОГО КОНСТРУКТУ

Анотація. В рекреаційній географії, як і в інших науково-практичних напрямках і науках, використовуються вербальні, математичні, комп'ютерні, графічні моделі. З останніх у розрізі демонстрації, використання, специфіки та обговорення розглянуто п'ять груп моделей. Графічне моделювання є не тільки суттєвим чинником досягнення дослідницької мети, а й важелем формування пошукових навичок як із боку студента, так і викладача. Предмет-об'єктною сутністю моделювання можуть виступати точкові, лінійні, площинні різномірні конструкти – від локальних і регіональних до (суб)континентальних і планетарних. Запропоновано приклади п'яти груп моделей (опорні ресурсно-рекреаційні каркаси, моніторингові оцінювальні моделі, моделі просторового поширення та ієрархії, моделі територіальних рекреаційних систем, картосхематичні моделі), які мають важливе значення як у педагогічному процесі у закладах вищої освіти, прищеплюючи навички постійного пошуку й поглиблюючи методичний арсенал пошукача, так і в науковій діяльності, виступаючи важливим важелем пізнавального процесу.

Ключові слова: моделювання, конструкт, рекреаційна географія, географія туризму, опорні каркаси, структурно-логічні моделі, територіальна рекреаційна система.

Beydyk Oleksandr. SUPPORTING FRAMEWORKS AND STRUCTURAL-LOGICAL MODELS AS A LEVER FOR UNDERSTANDING THE RECREATIONAL-TOURIST CONSTRUCT

Abstract. Turning to models as «sterile situations» and modeling means a transition to new levels of knowledge of public reality and the natural environment. The model as an anchor connects the subject and the object, and the efforts to create it activates cognitive activity, spreads effective methods of experimental research to little-studied areas. In geography, modeling has gone through a number of stages, during which the ratio between visual and abstract, natural and mathematical, non-formalized and formalized methods of reproducing reality has changed.

In recreational geography, as in other scientific and practical directions and sciences, verbal, mathematical, computer, graphic models are used; of the latter, 5 groups of models were considered in terms of demonstration, use, specifics and discussion; graphic modeling is not only an essential factor in achieving the research goal, but also a lever for the formation of search skills on the part of both the student and the teacher; the subject-object essence of modeling can be point, linear, planar multi-level constructs – from local and regional to (sub)continental and planetary.

The illustrative component of the article is an insignificant part of our own developments, which are based on many years of experience in the application of field, expeditionary and cameral methods, the use of numerous information sources, a number of classical research methods and computer technologies.

Examples of 5 groups of models are offered (supporting resource-recreational frameworks, monitoring evaluation models, models of spatial distribution and hierarchy, models of territorial recreation systems, cartographic models), which are important both in the pedagogical process in institutions of higher education, instilling the skills of constant search and deepening the methodological arsenal of the acquirer, and in scientific activity, acting as an important lever of the cognitive process.

Key words: modeling, construct, recreational geography, geography of tourism, supporting frames, structural-logical models, territorial recreation system.

Актуальність. Звернення до моделей, як «стерильних ситуацій», та моделювання означає перехід до нових рівнів пізнання суспільної дійсності та натурального середовища. Модель як анкер зв'язує суб'єкт й об'єкт, а зусилля щодо її створення активізує пізнавальну діяльність, поширює на маловивчені області ефективні прийоми експериментального дослідження. У географії моделювання пройшло низку етапів, упродовж яких змінювалося співвідношення між наочними й абстрагованими, натуральними та математичними, неформалізованими й формалізованими методами відтворення дійсності. Водночас цей актуальний важіль пізнання в географії (у тому числі рекреаційній географії та географії туризму) має свої особливості, зумовлені передусім необхідністю врахування множини взаємовідносин і взаємодій між різноякісними конструктами.

Стан вивчення питання. Різним аспектам моделювання, у т. ч. в географії, присвячений значний масив публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних вчених [1–18]. Ілюстративна складова статті є незначною частиною власних розробок, які базуються на багаторічному досвіді застосування польових, експедиційних і камеральних методів, використання численних інформаційних джерел, низки класичних методів дослідження та комп'ютерних технологій, що, власне, складає методичний і методологічний блок дослідження. Зважаючи на те, що й довкілля, й суспільне середовище, й важелі їх пізнання перебувають у постійному діалектичному русі, актуальність методології, методів, методики та технології наукового пошуку завжди залишатимуться на часі.

Виклад основного матеріалу. Метод структурно-логічного (наочно-уявного), картографічного (включаючи картосхеми, картоїди) моделювання розглядається, у свою чергу, як актуальний чинник пізнання рекреаційно-географічної та ресурсно-туристської дійсності. У статті увага акцентується на прикладах п'яти груп моделей (опорні ресурсно-рекреаційні каркаси; моделі просторового поширення та ієрархії; моніторингові оцінювальні моделі; картосхематичні моделі; моделі територіальних рекреаційних систем), які ми розробляли та використовуємо у поточній дослідницькій діяльності. Таким чином, предмет-об'єктна сутність і мета статті позиціонується як короткий аналіз структурно-логічних (опорні каркаси, моделі просторового поширення та ієрархії, моніторингові оцінювальні моделі), картосхематичних та моделей територіальних рекреаційних систем, які застосовуються при вивченні різних рекреаційно-туристських конструктів, явищ і процесів.

Структурно-логічне (наочно-уявне) моделювання (СЛМ) – важіль і метод пізнання природно-географічної та суспільно-економічної дійсності, чинник конструювання ідеально-структурного фрагменту натурального (природні ландшафти) або синтетичного (антропосфера – міста, промислові комбінати) простору. Масив моделей достатньо диверсифікований і містить десятки складників [5], а наочні моделі, як самобутні твори, входять у «золоту обойму» цього масиву. Водночас СЛМ є елементом активних методів навчання (АМН), які були постійним рефреном при авторській викладацькій діяльності у провідних ЗВО України впродовж кількох десятиліть [1–9]. До блоку АМН, крім СЛМ, входять тренінги, таблиці Шульге та Блока, опорні ресурсно-рекреаційні каркаси, тести, мнемотехнічні прийоми та технології, картографічні моделі.

1. Опорні ресурсно-рекреаційні каркаси. Принципове визначення опорного каркасу може бути подане у такій редакції – кістяк «конструкції» території (регіон, країна, мезорайон), головними елементами якого, як правило, є головні або історичні міста та потоки (транспортні, туристські, пасажирські). **Опорні ланки ресурсно-рекреаційного каркасу** – вузли каркасу рекреаційно-туристських ресурсів; найбільш суттєві типи рекреаційно-туристських ресурсів: історичні міста й ядра столичних центрів, музейні комплекси (у тому числі картинні галереї), пам'ятки монументального мистецтва, культові (сакральні) споруди, некрополі, архітектурно-історичні заповідники, пам'ятки архітектури та містобудування, пам'ятки інженерного мистецтва (мости, вежі, електростанції), фауністичні резервати (зоопарки, акваріуми, океанарії), національні парки, заповідники, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (ботанічні сади, дендро-, ландшафтні, гідро-, лісо-, лукопарки), печерні міста, покомпонентні пам'ятки природи (геологічні, ботанічні, гідрологічні), курорти, біосоціальні ресурси, які транзитно або кінцево фіксують турпотоки.

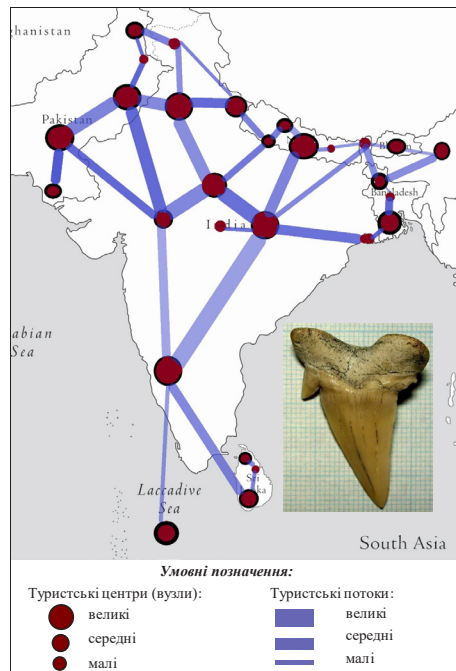

Рис. 1. Мезорайон Південна Азія (асоціація «Зуб прадавньої акули») (О. О. Бейдик, 2019) [3]

Нижче наведені приклади опорних ресурсно-рекреаційних каркасів провідних у туристському відношенні мезорайонів світу, при визначенні назв яких використовувалися асоціативні уявлення щодо їх конфігурації. Для переконливості та більш наочного сприйняття асоціації опорний каркас підсилювався відповідною світлиною або малюнком. Створення опорного туристського каркасу мезорайону передбачає віддзеркалення основних, найбільших вагомих у туристському відношенні вузлів і потоків відповідних підрайонів (держави, країни, інші типи території) (рис. 1–2).

Опорні ланки:

- **Індія:** національний парк Кеоладео, Сундарбан, індуїстські храми Конарак, Хампі, мавзолеї Хумаюна та Тадж-Махал, мечеть Кутб-Мінар, католицькі монастирі Гоа, Бомбей, Делі, Колката, Мумбай (Бомбей), Варанасі (Бенарес), Бхаратпур, Ченнай (Мадрас), Джайпур, Данделі, Казіранга.
- **Бангладеш:** Пахарпур, Дакка, Читтагонг, Сундарбан.
- **Шрі-Ланка:** давні міста Полоннарува і Сигірія, Канді, Коломбо, Шрі-Джаяварденепура-Котте, Галле.
- **Непал:** Лумбіні, долина Катманду, національні парки Сагарматха, Чітван, оз. Пхева, оз. Рара.
- **Пакистан:** археологічні пам'ятки Мохенджо-Даро, Карачі, Лахор, Ісламабад, Равалпінді.
- **Бутан:** Тхімпху.
- **Мальдівська Республіка:** Малє.

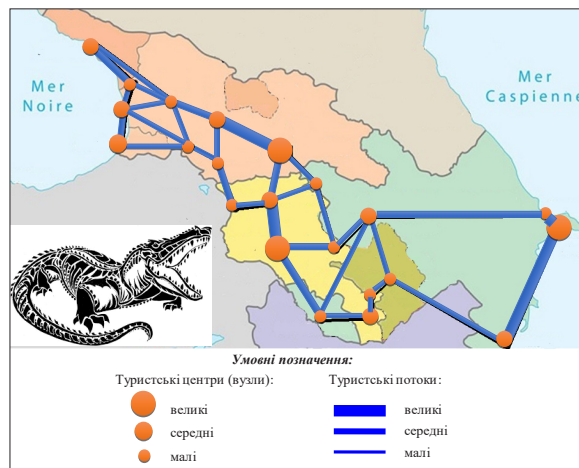

Рис. 2. Мезорайон Закавказзя (асоціація «Крокодил») (О. О. Бейдик, 2019) [3]

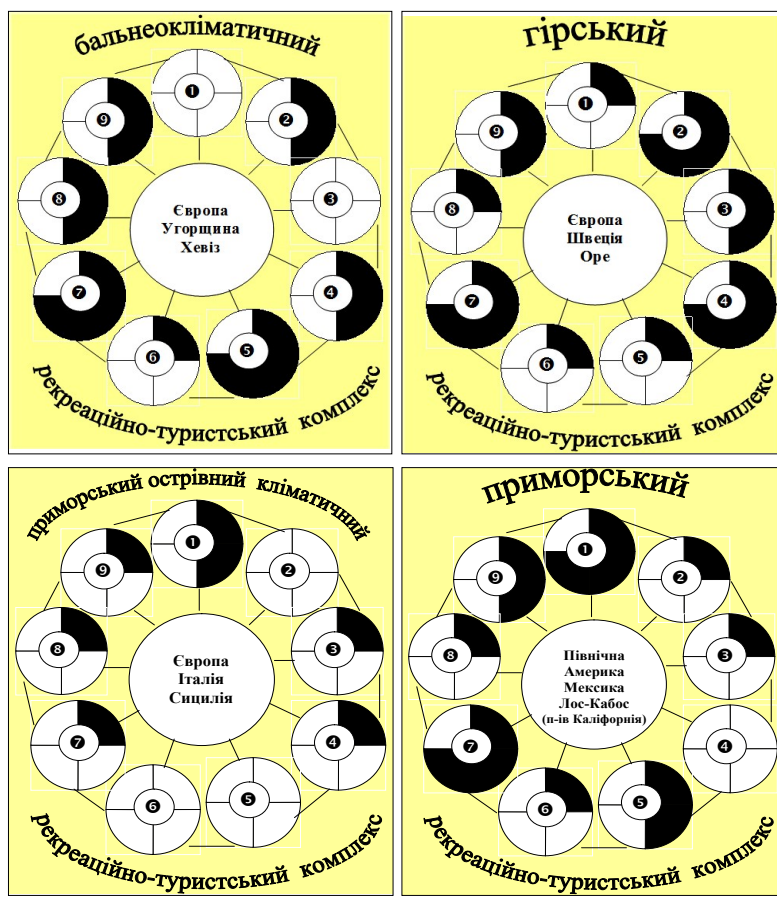
Опорні ланки:

- *Азербайджан:* Гюмрі, Нахічевань, Ханкенді (Степанакерт), Гянджа, Сумгаїт, Ленкорань, Баку.
- *Вірменія:* Єреван, оз. Севан, Вагаршапат (Ечміадзин), Гюмрі, Ванадзор, Варденіс, Капан, Горіс.
- *Грузія:* Сухумі, Батумі, Зугдіді, Поті, Кутаїсі, Хашури, Ахалціхе, Ахалкалакі, Тбілісі.

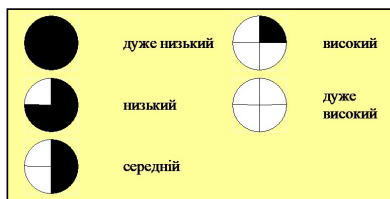
2. Моніторингові оцінювальні моделі. Наведені нижче принципові моніторингові СЛМ оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристських комплексів можуть застосовуватися при оперативному, коротко-, середньо-, довго- та далеко-строковому плануванні суспільно-географічного (у тому числі ресурсно-рекреаційного) регіонального розвитку як у межах національного, так і зарубіжного простору (рис. 3).

Чинники розвитку рекреаційно-туристських комплексів:

- 1) використання ГПП (геополітичне положення);
- 2) безпека;
- 3) клімат;
- 4) акваторія;
- 5) рельєф;
- 6) ГРТ (грунти–рослини–тварини);
- 7) АІК (архітектурно-історичні комплекси);
- 8) ТПЗ (транспорт–послуги–зручності);
- 9) деструкції.

Рівні реалій та можливостей розвитку рекреаційно-туристських чинників

Рівні реалій та можливостей розвитку рекреаційно-туристських чинників

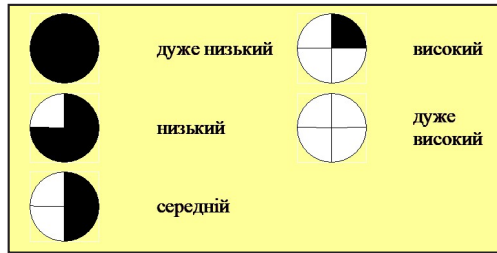

Рис. 3. Принципові моніторингові структурно-логічні моделі оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристських комплексів (на прикладі РТК Хевіз (Угорщина), Оре (Швеція), о. Сіцилія (Італія), Лос-Кабос (Мексика)) (О. О. Бейдик, 2009) [9]

3. **Моделі просторового поширення та ієрархії.** Ця група моделей використовувалася та використовується нами й при викладанні низки рекреаційно(туристсько)-географічних дисциплін, і в науковій діяльності. Створення відповідних «сюжетів» є цілком авторським, оригінальним процесом як із боку вченого, так і з боку студента. Отже, досягається мета індивідуального пошуку розробником і відповідної якісно-кількісної інформації та формування навичок використання необхідних комп'ютерних програм (рис. 4–7).

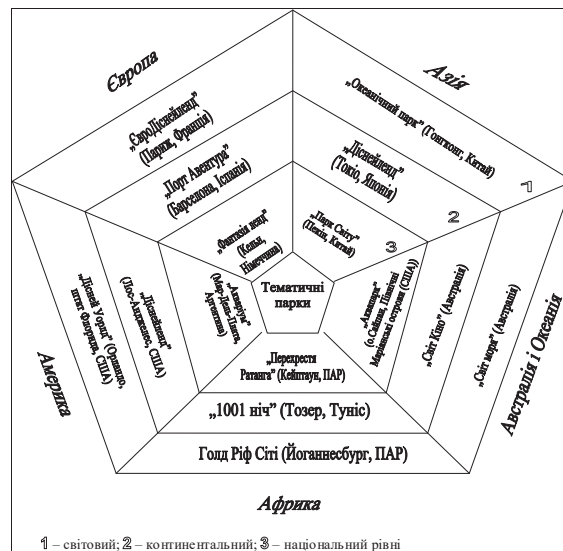

Рис. 4. Географія та ієрархія тематичних парків світу (О. О. Бейдик, 2019) [3]

Рис. 5. Географія та ієрархія світових ресурсів рафтингу (О. О. Бейдик, 2019) [3]

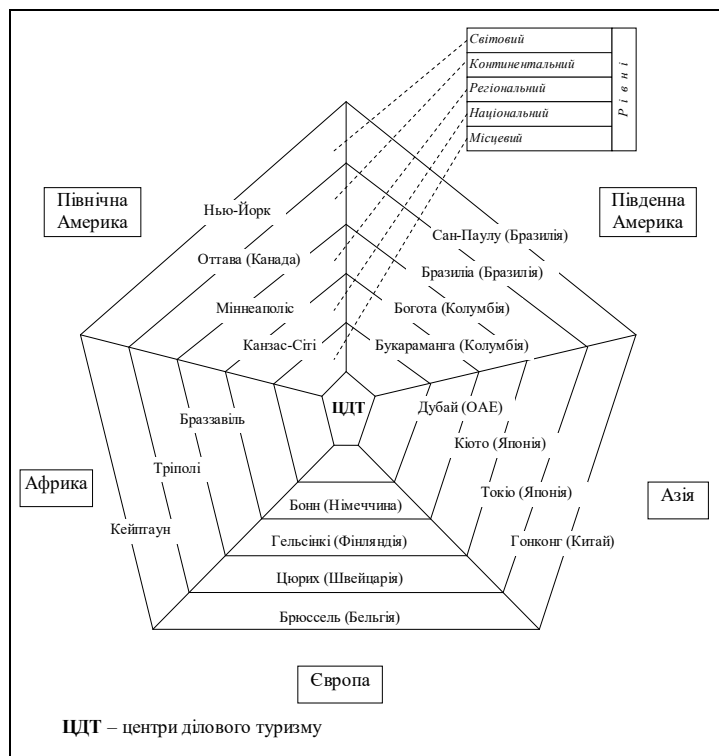

Рис. 6. Географія та ієрархія центрів ділового туризму (О. О. Бейдик, 2019) [3]

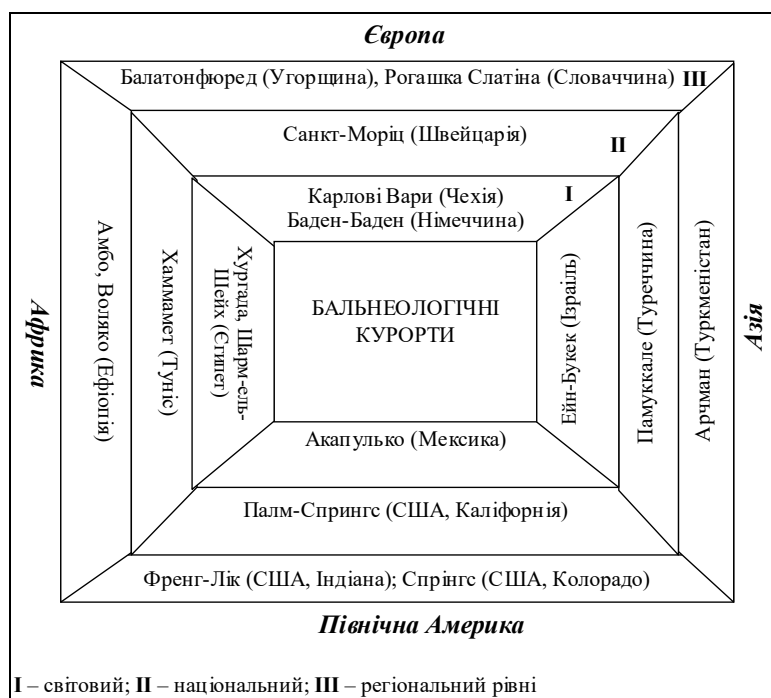

Рис. 7. Географія та ієрархія бальнеологічних курортів (О. О. Бейдик, 2019) [3]

4. **Моделі територіальних рекреаційних систем.** Нагадаємо, що базисним уявленням рекреалогії є уявлення про рекреаційну систему (територіальну рекреаційну систему (ТРС), туристсько-територіальний комплекс, рекреаційно-туристський комплекс), яке виступає основою для формування широкої множини моделей. Еволюція моделей ТРС свідчить про актуальність графічного моделювання при пізнанні різних ресурсно-рекреаційних змістів, зберігаючи в якості постійної та сутнісної ланки потреби рекреантів (рис. 8–10).

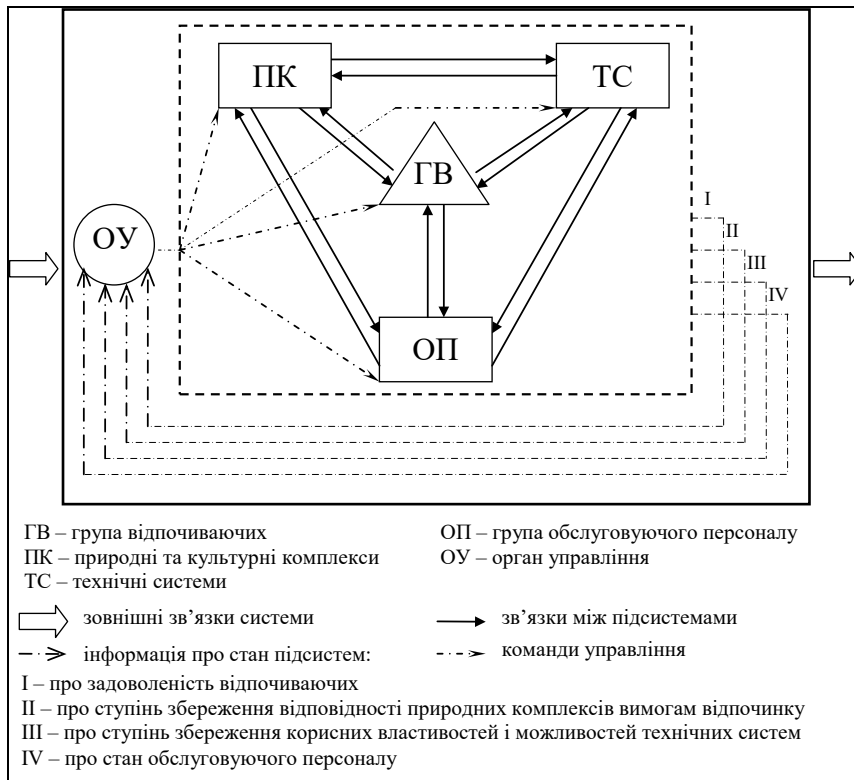

Рис. 8. Схема рекреаційної системи (В. С. Преображенський, 1975) [16, с. 23; 13]

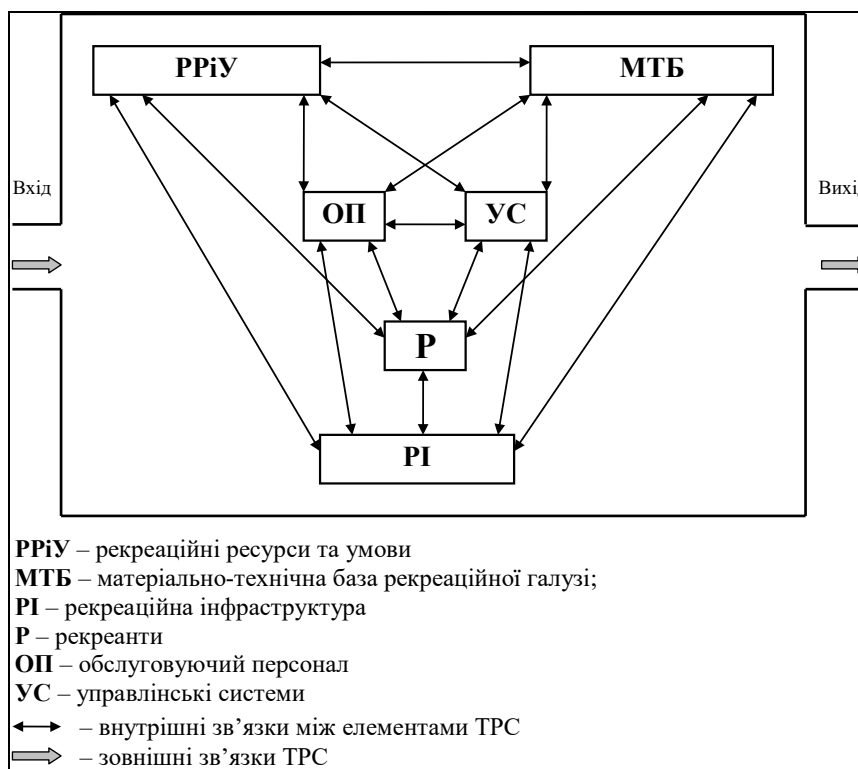

Рис. 9. Модель територіальної рекреаційної системи (В. І. Павлов, Л. М. Черчик, 1998) [12; 13]

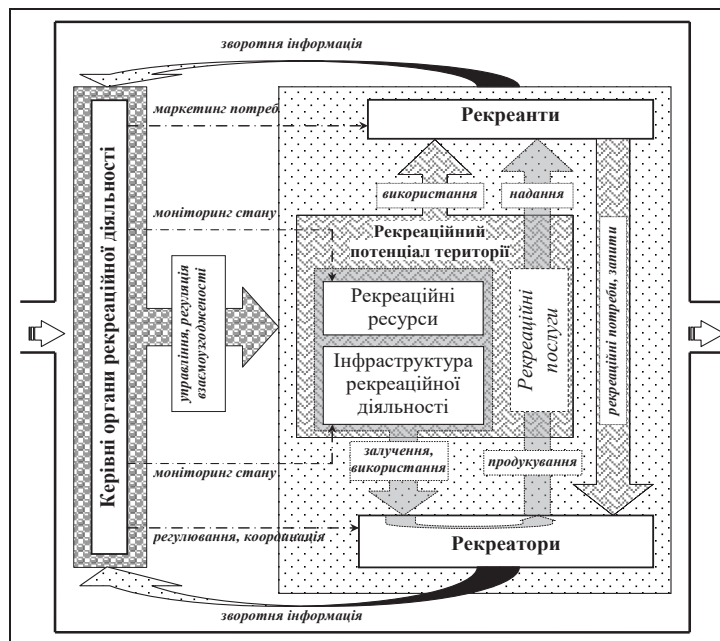

Рис. 10. Структура та функціонування рекреаційної системи (В. І. Новикова, 2007 [11; 13], 2008 [10]; доопрацьована, 2020)

5. Картосхематичні моделі. Досвід картографічного моделювання рекреаційно-географічного простору (РГП) поки що найбільшою мірою охопив лише створення одиничних карт та їх серії. Картографічне моделювання РГП у національній географії не вийшло за межі внутрішньо-текстових дрібно- та середньомасштабних карт і картосхем. Наявний у проектно-пошукових роботах досвід великомасштабного картування (столичні інститути ДІПРОмісто, КиївН-ДіПмістобудування, КиївЗНДІЕП) вивчений вкрай недостатньо. Картографічна складова в триаді реперних науково-дослідницьких точок рекреаційної географії та суміжних напрямів (ресурси – потоки – районування) має першочергове значення (нижче наведено дві картосхематичні моделі з цієї триади) (рис. 11–12).

Рис. 11. Рейтингове ресурсно-рекреаційне районування території України (О. О. Бейдик, 2004) [2]

Ознайомлення з моделлю «Рейтингове ресурсно-рекреаційне районування території України» (рис. 11) показує певну диспропорцію між рівнем забезпеченості рекреаційно-туристськими ресурсами західного (Львівського) та східного (Харківсько-Кримського) «крила» території України, які розділяються областями з достатньо високим рівнем ресурсно-рекреаційного потенціалу (Чернігівсько-Одеський «гребінь» – центральна S-подібна вісь, всередині якої знаходяться Київська та Вінницька області).

Слід зазначити, що як наведенні структурно-логічні моделі, так й їх наповнення, подаються в порядку обговорення, містять певний суб'єктивізм та відповідають часу їх створення. Останній свідомо опущений, адже основний меседж запропонованих сюжетів – показати їх принципові ознаки, а не загострювати увагу на деталях.

Рис. 12. Ресурсно-рекреаційні (рейтингові) угруповання на території України (О. О. Бейдик, 2004) [2]

Висновки:

- Предмет-об'єктною сутністю моделювання можуть виступати точкові, лінійні, площинні різномірні конструкти – від локальних і регіональних до (суб)континентальних і планетарних;
- методи моделювання (комп'ютерні технології, структурно-логічні, картографічні, математико-картографічні моделі) поглиблюють методологічний апарат рекреаційної географії, географії туризму та суміжних дисциплін, розширюють уявлення про методичний інструментарій дослідження рекреаційно-туристських ресурсів і можуть бути використані при вирішенні низки територіально-ресурсних питань;
- графічне моделювання є не тільки суттєвим чинником досягнення дослідницької мети, а й важелем формування пошукових навичок як із боку студента, так і викладача;
- в рекреаційній географії, як і в інших науково-практичних напрямках і науках, використовуються вербальні, математичні, комп'ютерні, графічні моделі; з останніх у розрізі демонстрації, використання, специфіки та обговорення розглянуто п'ять груп моделей;
- наведено приклади п'яти груп моделей, які відіграють важливу роль у педагогічному процесі та науковій діяльності: 1) опорні ресурсно-рекреаційні каркаси; 2) моніторингові оцінювальні моделі; 3) моделі просторового поширення та ієрархії; 4) моделі територіальних рекреаційних систем; 5) картосхематичні моделі.

Новизна дослідження. Вперше здійснено спробу рамочної систематизації широкого блоку графічних моделей (у т. ч. інноваційних), які впродовж тривалого часу застосовувались і використовуються в педагогічній та науковій діяльності, поглиблюючи уявлення щодо диверси-

фікованої ресурсно-рекреаційної та туристсько-інфраструктурної проблематики. Зазначимо, що кожному елементу «модельного квінтету» притаманні діалектичність (постійний взаєморозвиток і взаємодія) та моніторинговість (зміна стану та параметрів у просторі та часі, які мають відслідковуватись). Отже, якщо акцентувати увагу на останньому, – картосхематичному блоці та вмонтувати його в сучасну екзистенційну дійсність, то висновок має бути лише один: кардинальному, кількісно-якісному перегляду має підлягати кожний «пазл» наведених ресурсно-рекреаційних рейтингових моделей території України, а базовими, фундаментальними «конструктами відліку» мають слугувати саме вони. У цьому контексті слід нагадати дві сумні реалії: 1) в Україні зруйновано або пошкоджено 1271 об'єкт культурної інфраструктури (станом на березень 2023 р.); 2) станом на 2023 р. в Україні актуально та потенційно заміновано 174 тис. км² території, період розмінування якої становить кілька сотень років (аналітика Globsec). Україна зараз є найбільш замінованою країною у світі, для розмінування якої необхідно мінімум 40 млрд дол. США при щорічному фінансуванні в 3,7 млрд дол. (міністерка з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України І. А. Верещук). Цілком логічно, що ці та інші суттєві трансформації мають бути враховані у подальших розробках рекреаційно-картографічних моделей України.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О. О. Застосування активних методів при викладанні рекреаційно-туристичних дисциплін у вищих навчальних закладах. *Туристично-краєзнавчі дослідження*. Вип. 7. К. : Ін-т туризму ФПУ, 2007. С. 214–227.
2. Бейдик О. О. *Методологія та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України* : автореф. дис. ... докт. геогр. наук. К., 2004. 36 с.
3. Бейдик О. О. Навчально-методичний комплекс дисципліни «Географія туризму» [для студ. спец. 242 «Туризм»]. 3-е вид., доп. і розш. Черкаси : Ю. А. Чабаненко, 2019. 175 с.
4. Бейдик О. О., Новосад Н. О. *Унікальна Україна : географія та ресурси туризму* : навч. посіб. К. : Альтерпрес, 2013. 572 с.
5. Бейдик О. О. *Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування*. К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. 395 с.
6. Бейдик О. О. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 67838. Україна. Наукова стаття «Застосування таблиць Шульте при вивченні географічних та історичних дисциплін». 15.09.2016.
7. Бейдик О. О. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 75011. Україна. Наукова стаття «Застосування таблиці Блока при вивченні рекреаційно-географічних дисциплін». 27.11.2017.
8. Бейдик О. О. Структурно-логічні моделі в туристській освіті та регіональному розвитку туризму. *Міжнародний та національний досвід суспільно-географічного розвитку туристичної галузі в умовах євроінтеграції* : зб. тез допов. III Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Мукачєво, 28 жовтня 2022 р.). Мукачєво : МДУ, 2022. С. 108–111.
9. Бейдик О. О. *Україна : стратегія розвитку національного туризму* : навч.-метод. посіб. 2-е вид. К. : Обрії, 2010. 236 с.
10. Новикова В. І. *Територіальна організація рекреаційної діяльності у контексті збалансованого розвитку регіону (на прикладі Черкаської області)* : автореф. дис. ... канд. геогр. наук ; 11.00.02 – економічна та соціальна географія. К., 2008. 23 с.
11. Новикова В. І. Територіальна рекреаційна система як форма організації рекреаційної діяльності на певній території. *Український географічний журнал*. 2007. № 2. С. 55–59.
12. Павлов В. І., Черчик Л. М. *Рекреаційний комплекс Волині : теорія, практика, перспективи* : монографія. Луцьк : Надстир'я, 1998. 124 с.
13. *Рекреація. Туризм. Географія* : зб. автор. статей В. І. Новикової. Черкаси : Ольга Вовчок, 2013. 524 с.
14. Смаль І. В. *Основи географії рекреації і туризму*. Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. 264 с.
15. Тарасов В. К. *Персонал-технологія : отбор и подготовка менеджеров*. Л. : Машиностроение, 1989. 368 с.
16. *Теоретические основы рекреационной географии* ; отв. ред. В. С. Преображенский. М. : Наука, 1975. 222 с.
17. Топчівєв О. Г. *Суспільно-географічні дослідження : методологія, методи, методики*. Одеса : Астропринт, 2005. 632 с.

18. Ціншен Ван, Топчієв О. Г. Теоретичні та методологічні аспекти рекреаційної географії : сучасний підхід. *Український географічний журнал*. 2003. № 1. С. 45–49.

References:

1. Beydyk, O. O. (2007). The use of active methods of teaching recreational and touristic disciplines in higher educational institutions. *Tourism and local studies*, 7, 214–227. [In Ukrainian].
2. Beydyk, O. O. (2004). Methodology and methods of analysis of recreational and tourist resources of Ukraine. Kyiv, 36. [In Ukrainian].
3. Beydyk, O. O. (2019). Educational and methodological complex of the discipline “Geography of tourism”. Cherkasy, 175. [In Ukrainian].
4. Beydyk, O. O., & Novosad, N. O. (2013). A unique Ukraine: geography and resources of tourism. Kyiv, 572. [In Ukrainian].
5. Beydyk, O. O. (2001). Recreational and tourist resources of Ukraine: Methodology and methods of analysis, terminology, regionalization. Kyiv, 395. [In Ukrainian].
6. Beydyk, O. O. (2016). Certificate of registration of copyright for the work № 67838. Ukraine. Science article «The use of Schulte's tables in the study of geographic and historical disciplines». [In Ukrainian].
7. Beydyk, O. O. (2017). Certificate of registration of copyright for the work № 75011. Ukraine. Science article «The use of Block's table in the study of recreational geographical disciplines». [In Ukrainian].
8. Beydyk, O. O. (2022). Structural-logical models in tourism education and regional development of tourism. *International and national experience of socio-geographical development of the tourism industry in the conditions of European integration*. Mukachevo, 108–111. [In Ukrainian].
9. Beydyk, O. O. (2010). Ukraine: strategy for the development of national tourism. Kyiv, 236. [In Ukrainian].
10. Novykova, V. I. (2008). Territorial organization of recreational activities in the context of sustainable development of the region (on the example of Cherkasy Oblast) : 11.00.02. Kyiv, 23. [In Ukrainian].
11. Novykova, V. I. (2007). Territorial recreational system as a form of organization of recreational activities in a certain territory. *Ukrainian Geographical Journal*, 2, 55–59. [In Ukrainian].
12. Pavlov, V. I., & Cherchyk, L. M. (1998). Recreational complex of Volyn: theory, practice, perspectives. Lutsk, 124. [In Ukrainian].
13. Novykova, V. I. (2013). Recreation. Tourism. Geography. Cherkasy, 524. [In Ukrainian].
14. Smal, I. V. (2004). Basics of the geography of recreation and tourism. Nizhyn, 264. [In Ukrainian].
15. Tarasov, V. K. (1989). Personnel-technology: selection and training of managers. L., 368.
16. Theoretical foundations of recreational geography (1975); resp. ed. V. S. Preobrazhensky. M., 222.
17. Topchiev, O. G. (2005). Суспільно Socio-geographical research: methodology, methods, techniques. Odesa, 632. [In Ukrainian].
18. Qingshen, Wang, & Topchiev, O. G. (2003). Theoretical and methodological aspects of recreational geography: a modern approach. *Ukrainian Geographical Journal*, 1, 45–49. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії
25.05.2023 р.